

Animal welfare, etológia és tartástechnológia

Animal welfare, ethology and housing systems

Volume 4

Issue 3

Gödöllő
2008

EMBERI ESSÉGI SZEMPONTOK ÉS A HAGYOMÁNYOS ÁLLATVÁGÁS KÉT PÉLDÁJA

Bartosiewicz László¹, Csiky Gergely², Gyarmati János³

¹ELTE Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum körút 4/B.

bartwicz@yahoo.com

²MTA Régészeti Intézet, 1014 Budapest, Úri utca 49.

gergelycsiky@yahoo.com

³Néprajzi Múzeum, 1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

gyarmati@neprajz.hu

Összefoglalás

Mai, “nyugati” értelemben véve az állati tetem *veszélyes hulladék*. A betegségben vagy idős korban elhullott egyedek nem fogyaszthatók el, noha természetesen ugyancsak nem eleven állatok húsát esszük nap mint nap. A kérdés kulcsa – technikai és gondolati szempontból egyaránt – alapvetően az, hogy a “*helyesen*” levágott állat torkát egyetlen mozdulattal átmetszik, a tetemet pedig kivéreztetik. Ez utóbbi lépés alapvető még akkor is, amikor magát a vágást már ipari eszközökkel végzik. Pusztán gyakorlati szempontból a kivéreztetés azt jelenti, hogy az állat bélrendszerében élő baktériumok a halál beállta után nem áramlanak szét az immár holt szervezetben a vérrendszeren keresztül. Ez a modern, racionális megfontolás azonban mélyen gyökeredzik a *zsidó-keresztény-izlám* hagyományban. A *rituális vágás* meglehetősen nehéz lehetett (noha nem lehetetlen) a megfelelően hosszú, fémpengéjű kések megjelenése előtt. Ezekből az időkből származhat az állat vérkeringésének megszakítása az oldalán ejtett sebbe nyúlva. Ezt az *archaikus módszert* egymástól függetlenül sikerült *Bolíviában* és *Mongóliában* megfigyelni. Fontos szempont, hogy a hagyományos zsidó és izlám vágás (akárcsak a modern nyugati) nagy súlyt fektet a *halál kegyes* voltára. Ugyanakkor az állatvágás eltérő módozatai gyakran voltak ideológiai ellentétek forrásai a történelem során, amikor a hagyomány nevében az állatok jólétére hivatkozva törtek felszínre vallási vagy etnikai ellentétek. Tanulmányunk a kérdéskört közel-keleti, európai, dél-amerikai és közép-ázsiai régészeti és néprajzi példák alapján tárgyalja.

Kulcsszavak: állatvágás, döghús, régészeti állattan, kóser, helál

Humane considerations and two examples of traditional slaughtering

Abstract

In *modern western terms*, an animal carcass is considered as a *hazardous waste*. Animals that died of disease or old age cannot be consumed, although we take natural that most of us would eat the meat of creatures that were killed. However, an important aspect – both technical and mental – is represented by the fact that „*properly*” slaughtered animals are killed with a single cut across the throat and thoroughly bled. This latter point remains fundamental, even if animals are killed by using modern, industrial equipment such as the compressed air-gun or electricity. In purely practical, hygienic terms, draining the blood of freshly killed animals means that bacteria, especially those concentrated in the digestive tract, cannot infest the rest of the dead body through the bloodstream. This rational ideology, however, seems deeply rooted in the traditional *Judeo-Christian-Moslem way of slaughtering animals* that may have been a difficult (although not impossible) task prior to the wide availability of metal blades.

It must have been these archaic times, when a technique developed, by which the animals blood circulation is disrupted by hand, reaching through an opening cut into the victim’s side. *This method* could be observed independently from each other in *Bolivia* and *Mongolia*.

Remarkably, many of the more recent, ritual forms of slaughter (similarly to modern, western regulations) stress the *importance of minimizing the animals’ suffering*. Meanwhile, differing attitudes to the modes of slaughter have often reflected major ideological differences throughout culture history, as ethnic and religious tensions surfaced referring to the welfare of livestock to be killed. This paper reviews the problem quoting archaeozoological and ethnographic examples from Europe, the Near East, South America and Central Asia.

Keywords: slaughtering, carrion, archaeozoology, kosher, halāl

Bevezetés

Modern élelmiszerhigiéniai szempontból a betegségben vagy idős korban elhullott állat teteme emberi fogyasztásra alkalmatlan, nagy fehérjetartalmú szerves anyag lévén veszélyes hulladék. Az állati tetemek kezelésének módját az Állategészségügyi Szabályzat és a vonatkozó rendeletek írják elő. Még a kényszervágással nyert húst is csak hatósági húsboltban, szigorú állatorvosi ellenőrzés mellett lehet kimérni.

Kultúránkban évezredek hagyománya van annak, hogy a – technikai és gondolati szempontból egyaránt – *“helyesen”* levágott állat torkát a vélhetően legkegyesebb módon, egyetlen mozdulattal átmetszik, a tetemet pedig kivéreztetik. Ez utóbbi lépés alapvető még akkor is, amikor magát a *“vágást”*, amelyre más szó nyelvünkben nem is létezik, már fejlett ipari eszközökkel (picker, sűrített levegős lövészerkezet, áramütés) hajtják végre. A kivéreztetés gyakorlati jelentősége az, hogy az állat bélrendszerében élő mikroorganizmusok a tetem egészébe az érrendszeren keresztül visszaáramolva ne szívódhassanak fel az izomszövetbe. Ez az ésszerű, orvostudományi megfontolás azonban mélyen a zsidó-keresztény illetve iszlám hagyományban gyökeredzik. Mai, európai kultúránkban a szabványnak megfelelő disznóöléseken ugyanígy sor kerül a kivéreztetésre, csak hogy a keresztény vallásokban nincsenek húsevési tilalmak, a vér nem vész kárba.

Tanulmányunk szempontjából fontos továbbá, hogy a hagyományos szövegekben megszabott zsidó és iszlám vágási mód (akárcsak a modern nyugati) nagy súlyt fektet a halál irgalmas voltára, azaz az áldozat viszonylagos jólétére életének utolsó pillanatáig.

Dolgozatunkban a rövid szellemtörténeti áttekintés mellett régészeti állattani leletek segítségével vizsgáljuk ezt a kérdést. A tárgyi bizonyítékok értelmezése azonban önmagukban nem lehetséges, ezért kutatásaink a történettudomány és a néprajz területére is átvezetnek.

Az óvilági rituális vágás technikai elemei

A legismertebb rituális vágásmódok a zsidó kóser és a muszlim helál étkezési szokásokhoz kötődnek. az állatvágás technikája két gyakorlati pontban teljesen azonos. Ez a már említett kivéreztetés és az, hogy tilos az állatnak felesleges szenvedést okozni. Az ölést tiltó parancsolat megszegését enyhítendő ez utóbbi vallási elv is alapvető.

A jiddis kóser (héberül kásrut) szó jelentése: rituális értelemben alkalmas, kifogástalan. Ellentéte a tréfli (héberül teréfa, szó szerint *„elpusztult, vagy megsebzett”* állat, dög; *Leviták könyve* 17.15).

A rituális vágás egyik célja, hogy a hús teljesen vérmentes legyen, mert úgy a zsidó mint az iszlám vallási előírásaiban döntő jelentősége van a vérevés tilalmának: „Csak arra ügyeljétek, hogy vért ne fogyasszatok; mert a vér a lélek, s nem szabad a hússal a lelket is elfogyasztanod... Ne fogyaszsd el, öntsd a földre, mint a vizet.” (Második Törvénykönyv 12:23-24). Az iszlám helál évezredekkel későbbi, de az állatvágás szempontjából a kóserhez hasonló fogalom. A muszlim törvények (zabiha) szerint levágott állat húsának fogyasztása a muszlim identitás része (Hussaini, 1993). A vér viszont a dög- és sertéshússal szerepel egy sorban (Korán, 2. szúra: 173):

„Csupán a dög tiltatott meg nektek,
a vér, a disznóhús, és mindaz, amit
nem Allahnak áldoztak...”

(Életveszélyben azonban mindkét vallásban ezeket is meg lehet enni).

A zsidó hagyomány szerint a kóser vágás (sehitá) a sivatagi vándorlások idejéből származik. Gyakorlati célja a levágott állat keringésének fenntartása, amíg az összes folyékony testszövet távozik a testből, mert az alvadó vér – különösen nagy melegben – hamar kórokozók táptalajává válik. Az esetleg fennmaradó vér teljes eltávolítását szolgálja a hús kiáztatása, besózása minden oldalon egy órára, majd háromszori öblítése, az ún. *kóserolás*.

A vallásos zsidóság számára egyáltalán fogyasztásra engedélyezett állatfajokat a vallásjognak, a halakhának megfelelően kell levágni ahhoz, hogy a húruk valóban fogyaszthatóvá válják (*Babilóniai Talmud Hullin 9a*). A képzett zsidó mészáros (sohet) hivatása gyakran apáról fiúra száll, olykor maga a rabbi látja el ezt a feladatot. Az iszlám törvény betartásával az állatot bármilyen felsegedült igazhitű muszlim (akár nő, vagy rosszhírű ember is) levághatja, ha közben Allahhoz fohászkodik, sőt a mészáros zsidó vagy keresztény is lehet, ha az aktus során betartja a iszlám előírásait (*Benkheira, 2002*).

A kóser és helál vágás lényeges szempontja tehát az is, hogy az állatnak minél kevesebb szenvedést okozzanak. E szigorú feltételek a vallásos törvény részei, ha csak egyikük nem érvényesül, a hús tréfli, illetve az iszlámban harám lesz, ehetetlenné válik, mert a zsidó, illetve iszlám tanítás teljes figyelmen kívül hagyását jelenti. Tilos az áldozat szemé láttára fenni a kést, vagy levágni társait. A későbbiek szempontjából érdekes, hogy Dél-Amerikában is bekötik a lámák a szemét, amíg a másikat vágják.

A kivézetetés és kíméletesség két alapvető szempontja azonban annyiból ellentmond egymásnak, hogy a tökéletes kivézetetés érdekében tilos az áldozatot elkábítani (*Twaigery és Spillman, 1989*).

A nyak gyors átmetszéséhez ezért kellő hosszúságú, tükörsima pengéjű eszköz szükséges, amelynek élet csorbulás nem torzíthatja. Ezzel a torok irányából egyetlen, határozott mozdulattal kell átvágni a lég- és nyelőcsövet, a nyaki verőeret és vénát, a gerinc megsértése nélkül. A helál vágás során ugyancsak minden nyaki eret át kell metszeni, az állat így másodperceken belül eszméletét veszti. Az állatot a vérvesztésnek kell megölnie (*Twaigery és Spillman, 1989*). A judaizmushoz hasonlóan („*Ha valaki Izrael fiai, vagy a köztetek lakó idegenek közül vadászaton elejt egy olyan vadat vagy madarat, amelyet meg szabad enni, annak folyassa ki a vérét és takarja be földdel.*”; *Leviták könyve 17.13*) ezt a vágást az iszlám az elejtett vadak esetében is megköveteli.

Noha a keresztények számára hasonlóan szigorú előírások nincsenek (még a böjti hústilalom is csak időleges, az „*állatvédelmi*” szempontok pedig meg sem jelennek), a vágási gyakorlat sokban megfelel a felidézett ószövetségi előzményű hagyományoknak.

Óvilági régészeti állattani leletek

A torok átvágására régészeti csontleleteken akkor következtethetünk, ha a fej közeli nyakcsigolyák ventrális oldalán harántirányú vágásnyomokat találunk. Ezeket tulajdoníthatjuk leginkább a lágy szöveteken olykor átszaladó, erőteljes metszés következményének. Az ilyen leletek azonban nagyon ritkák. Egyrészt a csigolya nem minden esetben sérült. Másrészt, míg a különböző kő- és fémpengékkel ejtett vágásnyomok egy-egy csonton jól felismerhetők és elkülöníthetők, ezek elsősorban az ellenálló vázrészekben, illetve azokkal együtt maradtak fenn. Sajnos a laposcsont szerkezetű csigolyák nem ezek közé tartoznak, nagy mértékben károsodnak, semmisülnek meg a leletképződési folyamat során.

A régészeti állattani szakirodalomban a háziállatok első két nyakcsigolyáján, a fejgyámon (atlas) és a forgató csigolyán (epistropheus) ejtett harántirányú vágásnyomokat gyakran értelmezik halálokként, mert formailag egybeesnek az Ószövetségből és a Koránból idézett állatvágási módszerrel. Ilyen nyomokat azonosított juh és kecske fejgyámjának ventrális oldalán *Bökönyi* (1985: Taf. 85/1-2) a libanoni *Kamid el-Loz* késő bronzkori rétegeiből. *Lepiksaar* (1990: 117) a szíriai *Tell es-Salihiyeh* Kr. e. 800-ra keltezett rétegeből határozott meg hasonló vágásnyomot sertés összetartozó első két nyakcsigolyája közül ugyancsak a fejgyámon. E leletek külön érdekessége, hogy noha a sertés ma nem kóser állatfaj, ez a két időszak viszonylag kevéssel előzi csak meg a „*bibliai*” kort, és földrajzilag is ugyanabból a térségből származik.

Gilbert (1988: 85, Fig. 5, Pl. XIV/1-4) sokkal korábbi, Kr. e. 2600-1500-ra keltezett példányokat közöl az iráni *Godin Tepe* lelőhelyről. Ezek viszonylag koraiak, így fokozott körültekintéssel, a vágások helyzete alapján igyekeznek különbséget tenni azok célja között. Szerinte a már említett, az állat leölésekor ejtett nyomok a fejgyám ventrális oldalán teljes szélességben futnak. Ugyanakkor a koponya közvetlen közelében, a fejgyám nyakszirti bütyköt befogadó ízárkának (fovea articularis cranialis) peremén ejtett vágások a fej utólagos lefejtésére utalnak. A kétféle vágás teljes biztonsággal aligha különböztethető meg minden esetben, mégis jelentős kulturális különbség, hogy halálokként (perimortem trauma) vagy az egyszerű darabolás (post mortem sérülés) értelmezzük őket (*Bartosiewicz*, 2008). Az első esetben ugyanis összefüggésbe hozhatók a kóser, illetve helál jellegű rituális vágásmóddal.

Fontos megjegyezni, hogy e törvények írásba foglalását *Gilbert* (1988) iráni leletei messze megelőzték, akárcsak az a vágásnyomokat mutató szarvasmarha fejgyám, amelyet a svájci *Schützenmatt* késő újkőkori (horgenii kultúra) lelőhelyéről közölt *Chaix* (1989: 45, Fig. 3). Mindkét korszakban ugyanis csak kőszerszűk álltak még rendelkezésre az állatok megöléséhez, amelyek közül nagyon kevés lehetett csak alkalmas a torok határozott átmetszésére, annak ellenére, hogy *Benkheira* (2002) szerint a helál vágás céljára a kellő élességű kovapenge is elfogadható eszköz. Egy kifejlett szarvasmarha torkának átvágása azonban még ezzel is körülményes, sőt veszedelmes lett volna. Valószínűbb értelmezés tehát az egyszerű darabolás.

Keresztény rituális vágás jelei az Újvilágban?

Új kulturális közegben különösen érdekessé válik a kérdés, hogy a nyakcsigolyákon ejtett sérülések melyik csoportba tartoznak? Jó példája ennek az az *Inka Birodalom* idejét és a spanyol hódítás korai szakaszát egyaránt képviselő két bolíviai lelőhely, amelyek állattani leletanyagában mindkét típusú vágás nyomait sikerült azonosítani újvilági tevéfélék nyakcsigolyáin. Az évszázadok óta *Bolívia* éléstárának számító *Cochabamba-völgy* azon a ponton található, ahol a trópusi alföld és a bolíviai magas fennsík találkozik. Először mind a mai napig az ország éléskamrájának tekintett, száraz, szubtropikus éghajlatú *Cochabamba-völgy* peremén ($-17^{\circ} 28'$; $-66^{\circ} 23'$) fekvő, 15-16. századi inka állami településnek tekinthető *Incaracay* (*Bartosiewicz*, 1999: 102) állatcsont leletei közül került elő egy kistermetű tevéféle, valószínűleg alpaka (*Lama c. f. pacos* L. 1758) összetartozó első két nyakcsigolyája. Ezek közül a fejgyámon voltak vágásnyomok, amelyek azonban – a *Gilbert* (1988) által említett második leírásának megfelelően – a koponyához csatlakozó ízárok peremén helyezkedtek el.

A koponya és a fejgyám közötti hézagot alul és felül egy-egy membrán borítja, amelyek a gerinccsatornát védik. Ezek közül az alsó, azaz ventrális membrán (membrana atlantooccipitalis ventralis) átvágására utaló nyomokról van szó (1. ábra).

1. ábra: Vágásnyomok (a keretezett rész kinagyítva) kisméretű tevéféle (alpaka) első nyakcsigolyáján a bolíviai Cochabamba-völgyből (Gyarmati János felvétele)

Figure 1. Cut marks (highlighted area enlarged) on the atlas of a small camelid (alpaca) from Cochabamba Valley in Bolivia (Photo by János Gyarmati)

Noha ezek a koponya közeli sérülések nagyobb valószínűséggel utalnak a fej egyszerű eltávolítására, mint az állat megölésének mikéntjére, a kérdés vizsgálata a torok átmetszésével kapcsolatban felvetette, hogy az esetleg spanyol közvetítéssel érkezhetett az *Újvilágba*.

A másik példány a 3850 m magasan, a hideg bolíviai magas fennsíkon, a *Cochabamba-völgyből* az inka birodalmi főváros felé vezető főút mentén fekvő közigazgatási és raktárközpont, *Paria* (Oruro tartomány, $-17^{\circ} 48' 44''$; $-66^{\circ} 59' 35''$) egyik épületéből került elő. A feltárás több ezer csontleletének jelentős része láma (*Lama glama* L. 1758) maradványa. Ezek közül egy harmadik nyakcsigolya fej felőli részének ugyancsak ventrális részén sikerült haránt irányú vágásnyomokat megfigyelni (2. ábra).

2. ábra: Vágásnyomok láma nyakcsigolyájának ventrális oldalán a bolíviai Paria településről (Gyarmati János felvétele)

Figure 2. Cut marks on the cranial end of the ventral side of a third cervical vertebra of a lama from Paria, Bolivia (Photo by János Gyarmati)

Ezek a nyomok már a nyakon lejjebb, hozzáférhetőbben helyezkednek el, ezért nagyobb biztonsággal hozhatók összefüggésbe a torok átvágásával. Erőteljes, valószínűleg fémpengével ejtett sérülésekről van szó. Ezek már jobban köthetők az állatvágás óvilágban elterjedt „*kóser-jellegű*” módjához. Különös súlyt ad ennek a felvetésnek az a *Guaman Poma de Ayala*, perui krónikás tollából, a 16-17. század fordulóján napvilágot látott felszólítás, ami arra utal, hogy azidőtájt válhatott elterjedtté ez a „*keresztény*” eljárás. Egy különös rajz feliratán ez szerepel: „... *ne így öld meg, hanem vágd át a kos torkát, miként azt manapság a keresztények teszik.*” (*Guaman Poma*, 1980: 827). Mint manapság is oly gyakran, éppen ez a tiltás figyelmeztet arra, hogy a kultúra, azon belül is a rítus megváltozik egy új hatalom megjelenésének hatására.

A *pariai* csontleleten észlelt vágásnyomnak jó eséllyel megfeleltethető, ószövetségi alapokon nyugvó, „*keresztény*” (voltaképpen európai) módszer mára általánosan elterjedt, 2007. augusztus 13-án sikerült is megörökíteni a falu védőszentjének tiszteletére rendezett *pariai* vásárban (3. ábra).

3. ábra: Frissen levágott láma teteme “keresztény módon” átmetszett torokkal, ami a nyakcsigolyákon is nyomot hagyhat (Paria, Bolívia; Gyarmati János felvétele)

Figure 3. Freshly slaughtered lama in Paria (Bolivia) showing the “Christian” style cut across the throat that may leave marks on the cervical vertebrae (Photo by János Gyarmati)

Az “ősi módszer” és lehetséges eredete

Mit láthatunk hát *Guaman Poma de Ayala* rajzán, aki az állatvágás „keresztény” módszerére buzdít? Az ábra tanúsága szerint az *Inka Birodalom* idején a megkötözött és lefogott láma oldalát körülbelül a bordák vonala mögött felhasították. A mészáros kezét mélyen a sebbe csúsztatva, a szívtől jobbra nyúlva ölte meg az állatot (4. ábra, *Guaman Poma*, 1980: 826). Ennek az eljárásnak semmi köze nincs az állat nyakához vagy torkához, tehát a csontok közül is legfeljebb az érintett bordán hagyhat valamennyi nyomot. Az állat megölésének ugyanezt a módját örököltette meg az anyai ágon inka uralkodó családba született *Garcialso de la Vega* is a 16. század közepéről, amikor a *Napistennek* bemutatott áldozatot írja le (*Markham*, 1910: 155–167).

Ebben az összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy a spanyol hódítást megelőzően az inka kultúra fejlett aranyművészete és a réz ismerete ellenére sem találta fel a meleg kovácsolással olcsón előállítható vas használati tárgyakat. Az állat megölésének ez a módja azonban nem követelt olyan fejlett, fémpengéjű kést, mint a nyak sokrétű, ellenálló szerveinek, illetve szöveteinek átmetszése. Az állat mellkasa hátulról akár egyszerűbb kőszközzel is megnyitható volt.

4. ábra: “Pogány” lámavágás Guaman Poma perui rajzán a tiltó felirattal

Figure 4. The “non-Christian” way of slaughtering a lama and the warning against this method in the drawing by Guaman Poma, Peru

Amint erről még szó lesz, az egyszerű technikai haladás mellett az új módszer bevezetésének nyilvánvaló ideológiai indítékai is voltak. Ennek éppen a rajz kísérőszövege a bizonyítéka, noha a vágásanatómiai helyzete ebből nem derül ki.

Reitz és Wing (1999: 127) korabeli forrásokra hivatkozva ugyan említi, hogy az andesi hagyományban ismert volt a nyak felülről végrehajtott átvágása, amely a gerincvelőt szakította meg, ez azonban szöges ellentétben áll a kóser és helál eljárással, amelyekben a szenvedések csökkentése érdekében kimondott cél e szerv megkímélése (Benkheira, 2002).

Talán érdekes alternatív magyarázat lehet a gyomor “felőli behatolásra” – és annak rituális okaira –, hogy az inkák havonta áldoztak lámákat valamelyik természetfölötti hatalom tiszteletére, és a gyomrukból kivett úgynevezett bezoárköveket amulettként használták (Flannery és mtsai, 1989: 112). E megkövesedett szerves anyagból összeállt képződmények neve *ilya* volt (Rowe, 1946: 297), ami az *Ayacuchóban* élő kecsua nyelvet beszélők körében az amulett általános elnevezésévé vált. Az ilyesfajta kövek(?) gyógyító/mágikus hatásába vetett hitnek mind térben, mind időben távolabbra nyúló párhuzamai is vannak. *Perui* néprajzi megfigyelések, és az észak-perui tengerparton élő *mochék* Kr. u. I. évezred első feléből származó vázafestményei egyaránt arról a hiedelemről tanúskodnak, hogy az állatok gyomrából megszerzett köveknek gyógyító hatást tulajdonítottak (Donnan, 1978: 31, 104–105). A *Moche* vázafestmények visszatérő témája, amikor bunkókkal felfegyverkezett vadászok olyan fókákat vernek agyon (5. ábra), amelyek szája előtt kis ovális tárgyak, általuk lenyelt (visszaöklendezett?) kövek láthatók (Hocquenghem, 1989: Figs 120–121; 5. ábra). Alighanem a jelenet rituális tartalmára utal az a hullámok között látható kis épület, a benne kuporgó alakokkal, amelyeket a szárazföldön a szertartási piramisok tetején is láthatunk.

Noha a vérkeringés megszakítása jobban illik az itt felvázolt képbe, ezek a formai párhuzamok érzékeltetik a kérdés rendkívül sokrétű voltát.

Guaman Poma rajzának nyomán elindulva, először egy 20. századi *mongol* naiv festményen leltünk a nyakat elkerülő vágásmód, azaz a mellkas felnyitásának ábrázolására (6. ábra). Igaz, ezen a képen juh (*Ovis aries* L. 1758) látható és kést használnak, de azzal nem a nyak tájékán ejtenek sebet.

5. ábra: Moche vázafestmény részlete. A vadászok fókákat vernek agyon, amelyek szája előtt kis ovális tárgyak, a lenyelt (visszaöklendezett?) kövek láthatók

Figure 5. Detail of a Moche vase painting: men clubbing seals to death in order to procure the holy stones regurgitated by the animals

6. ábra: “Pogány” juhvágás 20. századi mongol naiv festményen (Gál Erika felvétele)

Figure 6. The “non-Christian” way of slaughtering a sheep in a mid-20th century naïve picture from Mongolia (Photo by Erika Gál)

Ez a rajz önmagában nehezen volna összefüggésbe hozható az évszázadokkal korábbi *perui* jelenettel, de azóta kiderült, hogy az utóbbin megjelenített ölési módot, az aorta pusztá kézzel végzett megszakítását, mai is széles körben gyakorolják *Mongóliában*. Ezt 2007. július 30-án sikerült dokumentálni. A fénykép *Mongólia* középső részén *Arkhangai aymagban* (megyében) *Gol Modban*, a *Khangai hegység* északi lejtőin, nagyjából *Erdenemandal* és *Khairkhan* települések között készült (7. ábra). A műveletet egy helyi pásztor végezte. Ugyanez a kép tűnik fel a mongóliai hétköznapi témákat gyakran megörökítő *Marzan Sharav* (1869-1939) „*Egy nap Mongóliában*” című festményén a mongolok nomád életének más jelenetei között.

7. ábra: Hagyományos “juhvágás” Mongóliában (Csiky Gergely felvétele)

Figure 6. The traditional way of slaughtering a sheep in present-day Mongolia (Photo by Gergely Csiky)

Ibn Fadlán (2007: 32) leírása szerint az oguzok lebunkózzák az állatokat: "*a türkök nem vágják el az állat torkát; náluk rácsapnak a juh fejére, amíg az kiadja a páráját*". Ugyanezen munka 121-es lábjegyzete *Zeki Validi Togan* német fordításából idézi (*Ibn Fadlán*, 1939: 133, 25 exc.) *Rasid al-Din* szövegét "*Senki nem vághatja el annak a juhnak vagy más állatnak a torkát, amit megeszik, hanem (a mongolok) szokása szerint a mellét és a vállcsontját kell széttörni.*" Ez a megfogalmazás talán felületes megfigyelésen alapul. A 14. század első felében élt *Ibn Fadl Alláh al-'Umari Kairóban és Damaszkuszban* alkotott. Az ő részletesebb leírása szerint "*az állat levágásánál úgy járnak el, hogy szorosan megkötözik a lábait, felhasítják a bensőjét, valaki belenyúl a kezével a szívéig és öklében addig szorítja, amíg (az állat) meghal vagy kiveszik a szívét*" (*Ibn Fadl Alláh al-'Umari*, 1924). Az állat megsebzésének módja mellett a legfontosabb különbség az, hogy a kóser és helál kivéreztetés szokásával teljes ellentétben a mongolok a vért az állatban hagyják, majd a hasüregből merik ki. A szokást általában a vérkultusszal magyarázzák: a vér életerő, tehát ha kifolyik a húsból, akkor az kevésbé lesz értékes. Úgy tűnik, hasonló vértabu az oguzoknál is volt.

A juhok ilyen módon kialakult leölésének másik, gyakorlati tényezője a vér felfogásának igénye lehet. Ha nincs megfelelő edény, annak átmeneti összegyűjtésére hasznos lehet a hasüreg, ahonnan egyszerűen átmerik (8. ábra) anélkül, hogy akár egy csepp is a földre kerülne. (Egy edénnyel várakozó nő *Guaman Poma* rajzának jobb oldalán is látható, és a rajzhoz tartozó szöveg meg is említi, hogy a bálványimádás, azaz a kereszténység előtti időkben el kellett fogyasztani a nyers vért, ami a keresztény időkben, amikor már nem a „szíven keresztül” ölik meg az állatot, tilos; *Guaman Poma*, 1980: 827). Ez a módszer tehát a vértabuval is összeegyeztethető.

Fogalmilag idekapcsolódhat a hagyományos mongol boodog főzési eljárás, amely kisebb állatok, pl. pusztai mormota (*Marmota bobak* Mueller, 1776) vagy kecske (*Capra hircus* L., 1758) elkészítésére alkalmas. Ennek során az állat saját bőrét használják edényként, amelybe visszatöltik az ehető húsrészeket, majd a bekötözött bőrt a szabad tűzre helyezik. Valószínűleg egymással összefüggő, igen archaikus szokásokról van szó.

8. ábra: A hasüregben összegyűlt vér kimerése (Csiky Gergely felvétele)

Figure 8. Scooping out the blood temporarily caught in the abdominal cavity (Photo by Gergely Csiky)

Az állatokhoz fűződő viszony és annak ideológiai vetületei

A dolgozatunkban felvetett kérdéskört három szempontból érdemes tárgyalni:

- az étkezéssel kapcsolatos hagyományok,
- táplálkozási, illetve áldozati célú állatvágás módjában esetleg meglévő előírásos különbség,
- maga az állatokhoz fűződő viszony,
- a kultúrák kapcsolatának tükröződése a fenti két síkon.

A régészeti állattan gazdaságtörténeti irányzatával (*Uerpmann, 1972*) kapcsolatban felvetődött az állatok testrészeihez fűződő, egyoldalúan funkcionális értelmezések veszélye.

Szinte biztosak lehetünk abban, hogy a húсарuk modern, beltartalmi értékek alapján kialakított rangsora a régi kultúrákban legfeljebb részben és igen változatos módon érvényesült. Ezt az „objektív”, táplálkozástudományilag megalapozott értékrendet mindmáig számos előítélet, étkezési hagyomány módosítja a fejlett piacgazdaságokban is (Bartosiewicz, 1997: 175). Gondoljunk csak a régészeti állattani leletanyagban csontok híján meg sem figyelhető szív, pacal vagy a herék fogyasztásának változatos érzelmi megítélésére. A fehérjében gazdag, tápláló, de jelképekkel terhes vér ennek szélsőséges példája. Erre vetül a romlékonyaságából fakadó egészségügyi kockázat vélhetően mai szempontú túlhangsúlyozása. A kóser és helál szabályok kialakulását jelképes szempontok legalább ennyire meghatározhatták. A vértabu, illetve a kivéreztetéshez kapcsolódó ellentétes képzetek ezt látszanak igazolni. A levágott állat részeinek szubjektív értéke az állat testének kultúrára jellemző kognitív térképétől függ.

Az ismertetett rituális vágási elvek sarkalatos pontja az állat iránti kíméletes bánásmód követelménye. El kell fogadnunk, hogy e hitben gyökerező elvek őszinték, de bebizonyíthatatlan, hogy a halálán levő állatnak mi okoz kevesebb szenvedést. Az idevágó viták a tökéletes kivéreztetés követelményének és az elkábítás tilalmának ellentmondásából fakadnak. A szakszerűen végrehajtott kóser vagy helál vágás valóban gyors, ám ipari körülmények között képtelenség eleget tenni például annak a nagyon humánus vallási előírásnak, hogy az állatot nem szabad társai szeme láttára levágni. Emiatt nem a vágás módja, hanem annak előkészítése válik kegyetlenné. Az állatvédők ezt dokumentáló vágóhídi felvételei nem véletlenül váltottak ki felháborodást a közvéleményben (a helyzetet nem menti, hogy a nem hagyományos, nagyüzemi méretű állatvágás is kegyetlen).

A kóser vágás jogi megítélése ma sem egységes Európában, jelenleg nem engedélyezik Svájcban, Norvégiában és Svédországban. Ugyanakkor a tiltó törvénytervezetet a dán parlament elutasította, 2004-ben pedig az angol kormány megerősítette a sehitához való jogot. Ezek a döntések azonban súlyos ideológiai-politikai terheket hordoznak, így válnak a kultúrák kapcsolatának tünetértékű jelzőjévé.

Németországban 1933-tól törvényt hoztak az állatok vágás előtti elektromos kábítására. Lengyelországban már a megszállás előtt elfogadták a sehitá-ellenes törvényt, 1938-ban pedig Litvánia és hazánk következett. A budapesti rabbik kompromisszumként az állat vágás utáni kábítását kérvényezték, sikertelenül (Kónya, 2002). A manapság politikai előítéletek keresztüzében élő európai muszlim közösségek egyik fő fenntartása a nem helál módon vágott hússal szemben, hogy a kábítás következtében az állatok kivéreztetése esetleg nem tökéletes (Benkheira, 2002). Ez azonban nyilván nem higiéniai, hanem vallási megfontolás, húsipari szempontból anakronizmus.

A bolíviai példa felvillantotta egy eddig nem kellőképpen értékelt hagyományos ölés mód ideológiai színezetű szembeállítását a spanyol hódítók által bevezetett zsidó-keresztény típusú, torokát metszéses állatvágással. Ennek súlyát egyrészt az említett 20. századi párhuzamokból sejthetjük, másrészt a kétféle vágás mód *Mongóliából* jobban ismert történetével. Manapság a *mongolok* a *kazahok* által gyakorolt muszlim vágást kimondottan kegyetlennek tartják a mellkas felnyitásával végrehajtott hagyományos módszerükhöz képest. De ennek a szembeállításnak is mély, történelmi gyökerei vannak. *Rasid al-Din Tabib* perzsa történetíró szerint ez a kérdés már a 13. században vallási-etnikai feszültségek forrása volt, amit tovább életetett *Irán Ilhanida* dinasztiával bekövetkező mongol megszállása (*Spuler, 1955*).

Ibn Fadl Alláh al-'Umari a Maszálik al-abszar című művében a mongolokról azt írja: „*ha valaki a muszlimok szokása szerint elvágja a (az állat) torkát, akkor annak ugyanígy elvágják a torkát.*” (*Ibn Fadl Alláh al-'Umari, 1924*). A kivégzések komor párhuzama kapcsán említésre méltó, hogy a vértabut a mongolok olyan mértékig tiszteletben tartották, hogy a *Mongolok Titkos Története* szerint *Dzsingisz kán* különleges kegyelme volt *Dzsamuka felé*, hogy csak a nyakát törték ki, de a vérét nem ontották. *Dzsamuka* a halála előtt így beszélt *Dzsingisz kánhoz*: „*Amikor kegyesen megöletsz, anda, úgy öless meg, hogy vérem ne folyjék.*” (*Ligeti, 1962: 90, 201. passzus*). Ezt a párbeszédet *Roux (1963)* a vértabuval magyarázta, szerinte ennek kései leszármazottja az előkelő bűnösök íjhúrral való megfojtása, illetve az oszmánoknál a selyemzsinór. Ezzel szemben, az európai kultúrkörben az akasztás az egyik legmegalázóbb „*hivatalos*” kivégzési módnak számított. *Guaman Poma (1980)* krónikájának egyik rajzán a spanyolok az inka torkát vágják át a kivégzésekor. Ez a kérdés azonban már messze túlmutat dolgozatunk tárgyán. A mai napig bizonytalan ugyanis a kivégzés módja (egy másik változat szerint éppen megfojtották). A jelenetet *Guaman Poma* is csak elbeszélés alapján rajzolhatta, míg lámaleölésnek maga is szemtanúja lehetett, és nyilván volt is. Noha az állat és ember kivégzési módja közötti technikai párhuzam a vértabu logikája mentén csábító, e nagyszúlyú politikai esemény megjelenítését sokkal nagyobb propagandisztikus hibalehetőség terheli.

Következtetések

A történeti, régészeti állattani és néprajzi adatok több földrészre kiterjedő összevetésével az alábbiakat sikerült megállapítani:

- Nem tudjuk, hogy máig ható vallási hagyományrendszerünk kivéreztetésre vonatkozó előírásai mennyire fakadnak a tapasztalati alapon felismert szükségszerűségből, és milyen mértékig ideológiaiak.

- A részleteiben ismert zsidó és muszlim állatvágási szabályok gyér régészeti állattani jelei a Közel-Kelet késő bronz- és vaskorából ismertek. A nyakcsigolyákon megfigyelt korábbi, óvilági őskori vágásnyomok kevésbé értelmezhetők a kóser-jellegű állatvágás bizonyítékaként.
- A bolíviai leletek átmeneti történelmi állapotot tükrözhetnek akkortájt, amikor ez a vágásmód éppen megérkezik az Újvilágba.
- A történeti adatok és néprajzi megfigyelések összevetésével a világ két távoli pontján az állatok leölésének megdöbbentően hasonló módját, a szív táji erek kézi megszakítását, sikerült egybevetni. Ezek láthatóan a közel-keleti vaskorban kialakult őszövetségi elvektől függetlenül fejlődtek ki, de hasonlóságuk oka pusztán funkcionális/formai. Elképzelhetetlen, hogy a világ két átellenes sarkában, az Andokban és Mongóliában (9. ábra), más-más korban gyakorolt ősi módszerek közvetlen köze legyen egymáshoz.
- A rituális vágással járó torokátmetszés meglehetősen nehéz lehetett (noha nem lehetetlen) a megfelelően hosszú, fémpengéjű kések vaskori megjelenése előtt. Az archaikus, érmegszakításos módszer talán ekkor alakulhatott ki, hiszen egyszerű kőpengével is végrehajtható. Ez az eljárás a csontokon nyomot nem hagy, így őskori európai meglétére valószínűleg soha nem lesz bizonyítékunk.
- Ugyanakkor mindkét vágási módszer a háziásítást követően jelenhetett meg, mert feltételezi az állatok könnyű befogását és legyűrését.

9. ábra: A cikkben tárgyalt két legfontosabb helyszín távolsága: Bolívia (balra) és Mongólia (jobbra).

Figure 9. The distance between the two most important locations discussed in the paper: Bolivia (left) and Mongolia (right)

Köszönetnyilvánítás

Ez a tanulmány a tárgyalt térségekben folytatott régészeti munka eredményeként jöhetett létre. Gyarmati János és Bartosiewicz László bolíviai kutatásait az OTKA T018072 számú projektje támogatta, Csiky Gergely a Mission Archéologique Française en Mongolie mongóliai ásatásán vett részt. Az 5. ábrát Gál Erika bocsátotta rendelkezésünkre.

Irodalomjegyzék

- Bartosiewicz, L.* (1997): This little piggy went to market... An archaeozoological study of modern meat values. *Journal of European Archaeology* 5.1: 170-182.
- Bartosiewicz, L.* (1999): Animal bones from the Cochabamba Valley, Bolivia. In J. Gyarmati and A. Varga eds.: *The Chacaras of War. An Inka site estate in the Cochabamba Valley, Bolívia*. Budapest, Museum of Ethnography: 101-109.
- Bartosiewicz, L.* (2008). Taphonomy and palaeopathology in archaeozoology. *Geobios* 41/1: 69-77.
- Benkheira, M.H.* (2002): Let it bleed. *Slow. The international herald of taste* 24, January-March.
- Bökönyi, S.* (1985): Tierknochenfunde aus dem Bereich der Werkstatt von Kamid el-Loz. In G. Frisch, G. Mansfeld and W.-R. Thiele eds.: *Kamid el-Loz. 6. Die Werkstätten der spätbronzezeitlichen Palaste*. Bonn, *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 33: 199-205.
- Chaix, L.* (1989): La faune du site de Schützenmatt (Zoug, Suisse; Néolithique récent). *Jahrbuch der schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 72: 43-48.
- Donnan, Ch.B.* (1976): *Moche Art and Iconographie*. Los Angeles: University of California.
- Driesch, A. von den* (1989): *Geschichte der Tiermedizin. 5000 Jahre Tierheilkunde*. München, Callwey Verlag.
- Flannery, K.V., Marcus, J., Reynolds, R.G.* (1989): *The Flocks of the Wamani*. San Diego: Academic Press.
- Gilbert, A.S.* (1988): Zooarchaeological observations on the slaughterhouse of Meketre. *The Journal of Egyptian Archaeology* 74: 69-89.
- Guaman Poma de Ayala, F.* (1980 [1615]): *El primer nueva corónica y buen gobierno*. Mexico D.F., Madrid, Bogota: Siglo XXI.
- Hocquenghem, A.M.* (1989): *Iconografía Mochica*. Lima: Pontificia Universidad Católica del Peru.

- Hussaini, M.M.* (1993): *Islamic Dietary Concepts and Practices*. Bedford Park, IL: Islamic food and Nutrition council of America.
- Ibn Fadlan, A.* (1939): *Ibn Fadlan's Reisebericht*. Fordította: A. Zeki Velidi Togan. Leipzig: F. A. Brockhaus, *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, Band 24, Nr. 3.
- Ibn Fadlán* (2007): *Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*. Arab eredetiből fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Simon Róbert. *Fontes Orientales*. Budapest, Corvina.
- Ibn Fadl Allah al-'Umari* (1924): *Masalik al-absar fi mamalik al-amsar*. Szerkesztette: A. Zaki Pasha, Cairo.
- Korán* (2006): *A Kegyes Korán értelmezésének fordítása 1-3. fejezet*. Iszlám Egyház Fordító Iroda Budapest, 2006/1427.
- Kónya J.* (2002): *Kóser vágás ma – 68 éve történt*. 04.12. <http://pilpul.net/hetvenarc.shtml?x=29366>
- Lepiksaar, J.* (1990): *Die Tierreste vom Tell es-Salihiyeh in Südsyrien*. In J. Schibler, J. Sedlmeier and H.-P. Spycher eds.: *Festschrift für Hans R. Stampfli. Beiträge zur Archäozoologie, Archäologie, Anthropologie, Geologie und Paläontologie*. Basel, Helbing & Lichtenhahn: 115-120.
- Ligeti L.* (1962): *A mongolok titkos története*. Fordította: Ligeti Lajos. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Reitz, E. J., Wing, E. S.* (1999): *Zooarchaeology*. Cambridge Manuals in Archaeology. Cambridge, Cambridge University Press.
- Roux, J.-P.* (1963): *La mort chez les peuples Altaïques anciens et médiévaux*. Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien- Maisonneuve.
- Rowe, J.* (1946): *Inca Culture at the Time of the Spanish Conquest*. J. Steward szerk: *Handbook of South American Indians Vol. 2: The Andean Civilizations*. Washington D.C., Bureau of American Ethnology: 183-330.
- Spuler, B.* (1955): *Die Mongolen in Iran. Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit 1220-1350*. Berlin, Akademie-Verlag.
- Twaigery, S., Spillman, D.* (1989): *An introduction to Moslem dietary laws*. *Food Technology* 43 (2): 88-90.
- Uerpmann, H.-P.* (1972): *Tierknochenfunde und Wirtschaftsarchäologie. Eine kritische Studie der Methoden der Osteo-Archäologie*, *Archäologische Informationen* 1: 9-27.